

LBRIS

We know
books

Alexandru Mamina

**CULTURĂ SISTEMICĂ
ȘI CULTURĂ ANTISISTEMICĂ**

LITERATURA ȘI ARTA
ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ
(1829-1989)

 **CETATEA
DE SCAUN**

Redactor: Mirela Ivan Nobel

Tehnoredactare: Adriana Andreiaș

Coperta: Dan Mărgărit

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MAMINA, ALEXANDRU

**Cultură sistemică și cultură antisistemică : literatura și
arta în societatea românească (1829-1989) / Alexandru**

Mamina. - Târgoviște : Cetatea de scaun, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-537-622-9

008

*Toate drepturile de reproducere, integral sau parțial, prin
orice mijloace, inclusiv stocarea neautorizată în sisteme de
căutare sunt rezervate. Reproducerea se poate face doar cu
acordul scris al editurii, cu excepția unor scurte pasaje care
pot constitui obiectul recenziilor și prezentărilor.*

©Editura Cetatea de Scaun®, Târgoviște, 2023
editura@cetateadescaun.ro www.cetateadescaun.ro

ISBN: 978-606-537-622-9

Tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2023

Cuprins

Scurtă impresie de lectură.....	7
Genuri și diferențe.....	11
Avatarurile naționalismului.....	48
În jurul reprezentativității.....	105
Texte și subtexte.....	151
Contradicții.....	211
Bibliografie.....	223

Scurtă impresie de lectură

Domnul Alexandru Mamina se încumetă să analizeze „literatura și arta din societatea românească” modernă și contemporană, cu „armele” istoricului și nu cu cele ale istoricului literar ori ale istoricului culturii – cum eram obișnuiți – și o face riguros și clar, în limbaj actual și cu un arsenal metodologic adaptat nevoilor secolului al XXI-lea. De aceea, autorul sparge canoane. Mai întâi încalecă nonșalant epoci. Deși este vorba doar despre 160 de ani de prezent al celor care au trăit în trecut, sunt ani foarte denși, cu răsturnări radicale de situații. Sunt 160 de ani de împlinire a celor trei mari proiecte de țară pe care le-am avut (unirea din 1859, independența din 1877 și unirea din 1918), de afirmare a democrației de dinainte de Al Doilea Război Mondial (câtă va fi fost), de regimuri autoritare și de dictaturi de dreapta, de extrema dreaptă, de stânga și de extrema stângă, cu naționalisme și cu internaționalisme, unele pline de „originalitate”. Istoricul surprinde cu realism esența creațiilor literar-artistice din această frământată perioadă – așa de apropiată pentru generațiile mai vechi și așa de îndepărtată pentru tinerele generații – fără să judece și fără să dea sentințe. Își permite doar, cu tact și delicatețe, să corecteze anumite excese, să echilibreze și să explice exagerările critice, să reazeze planuri anta-

gonice, ivite din necunoaștere, din perspective eronate de analiză, din teribilism. Autorul arată că creația spirituală nu poate să reflecte altceva decât realitatea și că, de exemplu, dacă realitatea era una de regim totalitar, artiștii și scriitorii nu aveau cum să critice în largul lor, pe față, liber. De unde ar rezulta literatura aluzivă, filmele de atmosferă, contracararea „internationalismului proletar” și a presiunii sovietice promotoare a „poporului muncitor unic” planetar cu poezii, romane și filme care reluau filonul național interbelic, ortodoxist, autohtonist. Cartea evidențiază valori și nonvalori, creații reușite alături de unele eșuate, personalități demne în oglindă cu creatori lași, fără legătură directă cu regimurile politice în care s-au reflectat și afirmat. Contrapunerea aceasta dintre „cultura sistemică și cultura antisistemică” reflectă meandrele unei lumi, iar „lumea-i cum este... și ca dânsa suntem noi” (Mihai Eminescu). Întotdeauna și în toate culturile au existat „toboșari ai vremurilor noi”, de la unii talentați până la cei penibili și critici, de la cei vehemenți (unii plătitori cu libertatea și chiar cu viața) până la simpli „mârâitori”. Domnul Alexandru Mamina nu ne oferă prin această carte nu numai oglinda unei culturi, ci și reconstituirea unuia dintre cele mai agitate segmente din istoria românilor în cheia lumii paralele a creațiilor spirituale. Este o abordare nouă, modernă și necesară, într-o societate tot mai pretențioasă, care-și rescrie viața de odinioară în acord cu propria sensibilitate. Aceste cuvinte sunt și un îndemn insistent la

lectura cărții de față, menite să ne ajute la înțelegerea vieții de odinioară, a vieții noastre în esență, a vieții dintre anii 1829 și 1989, pe care autorul, domnul Alexandru Mamina o înțelege atât bine și pe care ne-o restituie atât de surprinzător prin prisma creațiilor și a creatorilor de literatură și artă.

Ioan-Aurel Pop

Genuri și diferențe

A tunci când am început această cercetare sub titlul *Cultură sistemică și cultură antisistemică*, am avut în minte ca model operativ dihotomia între ideologie și utopie formulată de către Karl Mannheim, în care ideologia subsumează producțiile intelectuale ce susțin un anumit sistem politic și social, iar utopia – proiecțiile contrare acestuia. Un înțeles apropiat are ideologia în teoria critică, deopotrivă politică și literară, marxistă, ca ansamblu de elaborări teoretice și imaginare cu rolul de a disimula contradicțiile din societate și de a convinge oamenii că trăiesc fie în singura lume posibilă, fie în cea mai bună lume posibilă (mai precis lumea bazată pe proprietatea privată și pe exploatarea muncii), dezamorsând astfel psihologic și moral dorința sau intențiile lor de protest și schimbare. Altminteri, legătura dintre politică și cultură este venerabilă și verificabilă încă din antichitate, atât în sensul că politica circumscrie instituțional și problematic actul cultural, cât și în acela că actul cultural exprimă și inspiră atitudini politice, atât în favoarea cât și împotriva sistemului existent. Fără să intrăm în detalii istorice, observăm că exemple se găsesc din timpuri vechi, de la tragediile grecești care, punând în scenă *hybris*-ul, nemăsura regilor sau a tiranilor, reactualizau simbolic și afectiv în mentalul colectiv cetatea, până la

și nu la funcțiile autorilor, observăm că nu toți cei care au deținut poziții de conducere în structurile regimului sunt asimilabili unor colaboraționiști sau unor cântători de ode, după cum nu toți care au creat în răspăr cu linia oficială sau la limita ei au făcut-o fără concesi formale ori incidentale în ansamblul operei. S-au practicat aluzia, sugestia, echivocul, transferul de sens, chiar și un pact ficțional *sui generis* în virtutea căruia publicul recepta și accepta reverențele adresate regimului ca pe un preț plătit conjunctural ca să apară alte lucruri critice. Nu este corect analitic să-i echivalăm pe Dumitru Popescu sau pe Dinu Săraru drept autori de lozinci, nici pe Marin Preda sau pe Augustin Buzura cu niște opozanți declarați, de felul intelectualilor polonezi ce au aderat la sindicatul Solidaritatea. Creația sistemică nu exclude laturile critice la adresa regimului, iar aceea antisistemică survenea frecvent ori edulcorată de unele concesi, ori în formulări indirecte sau implicite. Reproșul adresat de Monica Lovinescu lui Alexandru Ivasiuc, și anume că în romanul *Păsările* nu a atacat deschis nedreptățile regimului comunist, că a prezentat suferința concentraționară într-o manieră abstractizată, că a restrâns chestiunea condamnărilor abuzive la nivelul membrilor Partidului Comunist fără să amintească despre ceilalți deținuți politici, în așa fel încât să se încadreze în orizontul de acceptabilitate al puterii ceaușiste, constituie în fond un non-sens². Lăsăm la o

² Monica Lovinescu, *Unde scurte*, București, Humanitas, 1990, p. 486-489.

parte că autorul descrie în culori sumbre coloana unor deținuți de la Canalul Dunăre-Marea Neagră fără să specifice nicidecum că ar fi fost comuniști, ceea ce deschide posibilitatea oricărei interpretări; lăsăm la o parte faptul că în roman apar afirmații extrem de critice la adresa practicilor regimului, a căror acuitate, este adevărat, se percepea în 1970 mai puțin de la Paris decât la București, precum atunci când Liviu Dunca i se adresa colonelului de Securitate Chereșteșiu cu vorbele: „Nu trebuie distruși niște oameni nevinovați, nu trebuie să curgă sânge nevinovat. Atât. Totul este foarte simplu, să nu ne pierdem în cuvinte mari, în istorie. Să despărțim binele de rău, să nu facem răul, îl știm, îl bănuiește fiecare, nimeni nu se înșală cu adevărat”³. Non-sensul constă însă în altceva, și anume în premisa raționamentului. Nu te poți aștepta în mod rezonabil ca într-o dictatură o lucrare să critice deschis regimul, pentru că tocmai aceasta este esența unei dictaturi: nu acceptă să fie criticată deschis sau chiar deloc. Dacă Alexandru Ivasiuc ar fi avut posibilitatea să critice deschis regimul, atunci nu am mai fi fost în prezența unei dictaturi și, pe care de consecință, nu ar mai fi existat nici problematica respectivă care să fie abordată într-un roman. Ca atare, preconcepția că o atitudine antisistemică explicită și consecventă, fără compromis, ar fi fost posibilă și de luat în calcul sub aspectul metodei de cercetare, devine irelevantă.

³ Alexandru Ivasiuc, *Păsările*, «București», Editura Cartea Românească, 1970, p. 276.

Nu toți autorii care au manevrat între concesii și curaj sau, dacă ni se permite analogia – care au preferat lupta de gherilă unui atac frontal de altfel fără sorti de succes împotriva regimului, pot fi etichetați drept „colaboraționiști”, după cum nu toți cei care au avut funcții decizionale s-au manifestat automat, în virtutea funcțiilor respective, ca cerberi intratabili ai conformității ideologice cu regimul. Este ceea ce remarca și Adrian Marino atunci când arăta că revista „Cahiers Roumains d’Études Littéraires”, evaluată a fi fost cea mai deschisă și mai europeană publicație românească apărută în limbi străine între 1973-1980, nu ar fi fost posibilă fără complicitatea lui Mihnea Gheorghiu, Romul Munteanu, Vasile Nicolescu și a Olgăi Zaïcik. „O epocă fără glorie – adăuga el –, în care însă nu chiar toți au fost numai călăi și canalii”⁴. Fenomenul complicităților mai mult sau mai puțin tacite s-a întâlnit și în activitatea Caselor de Filme, între regizori și producătorii însărcinați cu supravegherea materialelor aflate în lucru, ca urmare a faptului că, dincolo de rolurile sociale de moment, se cunoșteau personal cu toții în calitate de absolvenți ai aceleiași Institut de Artă Teatrală și Cinematografică⁵. Cu atât mai puțin pot fi tratați în registrul infamant al „colaboraționismului” autorii sistemici din convingere. Indiferent dacă au fost motivați de valori moral-politice,

⁴ Adrian Marino, *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Iași, Polirom, 1996, p. 81.

⁵ Alina-Georgiana Popescu, *Les films étaient en couleurs mais la réalité était grise... La censure dans la cinématographie roumaine sous Nicolae Ceaușescu (1965-1989)*, lucrare nepublicată, p. 191-192.

de afinități subiective sau de interese personale, în cazul lor a existat o continuitate între ceea ce gândeau și felul în care tratau temele abordate, adică între opțiunile lor și sensul sistemic al lucrărilor. Vasile Alecsandri și Liviu Rebreanu (în *Gorila*) sunt două exemple mai vechi. Au existat însă și în timpul regimului comunist autori care afirmaseră opțiuni de stânga dinainte de instaurarea acestuia, de pildă Zaharia Stancu, Eugen Jebeleanu, Miron Radu Paraschivescu, Jules Perahim, Dumitru Ion Suchianu. Pentru alții mai tineri – Nicolae Labiș, Ion Lăncrănjan, Nicolae Stoian, Ion Gheorghe –, proveniți în general din mediul rural, noul regim a reprezentat, măcar la începuturile sale, o speranță, oferindu-le șansa studiilor și afirmării, cum s-a întâmplat pe filiera Școlii de Literatură și Critică Literară „Mihai Eminescu”. Pentru intervalul 1965-1989 au mai fost aceia care suferiseră condamnări politice, sau ai căror părinți suferiseră condamnări politice în perioada deșistă (Alexandru Ivasiuc, Adrian Păunescu etc.), și care apreciau regimul ceaușist pentru deschiderea culturală ce le permisesse să publice și să facă o carieră în pofida dosarului personal grevat de condamnările respective.

Toate aceste circumstanțe și nuanțe ne fac să considerăm amintita opoziție între „colaboraționiști” și „rezistenți” ca inoperantă din punct de vedere analitic, întrucât prin maniheismul ei tezig, simplificator, falsifică realitatea complexă și viciază inevitabil concluziile cercetării. Perspectivei moraliste, preocupată să descopere „colaboraționiști” și să emită verdicte de

oportunism, îi preferăm o alta, funcționalistă, având drept premisă necesitatea acomodării oamenilor în viața curentă cu un regim resimțit la vremea respectivă ca fiind de neînălțurat. Este un considerent ce le scapă mult prea ușor moralștilor *post factum*, dispuși să judece cu severitate principială atitudinile de altădată fiindcă astăzi nu riscă nimic dacă vituperează comunismul dispărut. Sentimentul comun că regimul era de neînălțurat, perpetuat cel puțin până la finele anilor 1980, când gorbaciovismul a generat și în România în anumite medii o oarecare speranță de schimbare, infirmă perspectiva moralistă chiar în substanța sa, câtă vreme datoria etică de a rezista nu intervine, potrivit lui Nicolae Steinhardt, decât atunci când există măcar o șansă infimă de reușită, altminteri echivalează cu sinuciderea socială, profesională sau chiar fizică, or nimeni nu poate fi obligat moralmente la o astfel de „sinucidere”, de natură să-i afecteze în plus, la fel de fără rost, și pe cei din jur⁶. Au existat, desigur, acte de oportunism inacceptabile în orice registru moral, în particular dacă dorința de parvenire personală s-a manifestat prin intermediul recriminărilor publice sau al delațiunii, așadar făcând rău în mod deliberat altora⁷. În cazul mării mase, în cazul a milioane de membri de partid, inclusiv în cazul mai

⁶ A se vedea Zaharia Sângeorzan, *Monahul de la Rohia. N. Steinhardt răspunde la 365 de întrebări*, București, Humanitas, <2003>, p. 156.

⁷ Despre această situație, cu aplicație specifică la câmpul literar, tot Nicolae Steinhardt arăta că : „Nu i se poate cere scriitorului să fie un sfânt (deși...), dar nici o lepră nu-i este îngăduit a fi”. *Ibidem*, p. 68.

multora dintre cei cu funcții înalte, nu a fost vorba însă propriu-zis despre oportunism ci despre strategii de adaptare la condițiile regimului, în anumite situații adaptarea permițându-le celor cu funcții mai înalte să le valorifice, dacă ne referim acum la domeniul culturii, în așa fel încât să obțină unele îmbunătățiri, cum au procedat, spre exemplu, Octavian Paler și Radu Beligan, la conducerea Televiziunii Române, respectiv a Teatrului Național din București. Strategiile de adaptare au presupus, într-adevăr, disimularea și dublul discurs între spațiul privat și cel public, însă numai ca forme de autoprotecție, pentru a îndepărta suspiciunile și sancțiunile puterii care nu admitea contradicere.

Lucrările partizane, deși există, nu epuizează accepțiunea problematică și operațională a categoriilor de sistemic și antisistemic, fiind numai expresia lor cea mai evidentă, angajată, „programatică”. Interpretarea întregii creații în funcție de această schemă binară intențională – pro sau contra sistem – riscă, pe de o parte, să simplifice până la denaturare și irelevantă sub aspectul cunoașterii motivațiile și implicațiile actului cultural, iar pe de altă parte, să piardă din vedere încărcătura sau valențele sistemice și îndeosebi antisistemice ale altor lucrări, inteligibile într-un cadru de referință mai larg și mai autentic, mai puțin supus deformărilor teziste pe care le atrage abordarea în logica finalistă a partizanatului. Cu alte cuvinte, o carte, un tablou, un spectacol nu trebuie să aibă un mesaj explicit politic pentru a fi sistemice sau antisistemice. Este vorba mai

degrabă despre dezvoltarea unor tendințe sau potențialități de natură să orienteze percepția și sentimentele publicului față de *statu quo*. Indiferent de temă, care poate să varieze de la evocarea marilor procese istorice până la consemnarea introspecțiilor subiective provocate de o anumită conjunctură socială consubstanțială regimului (o căsătorie din interes, munca pe șantier), cultura sistemică este aceea ce reafirmă instituțiile, valorile și modelele politico-sociale existente (la putere, oficiale), alimentând astfel consensul social în jurul lor, în timp ce cultura antisistemică pune în evidență aspectele criticabile, indezirabile sau constrângătoare ale sistemului respectiv, decredibilizându-l în conștiința oamenilor. Precizarea categorială sistemic - anti-sistemic transgresează așadar cadrele discursului politic sau politizat, actul cultural lărgindu-și semnificația în orizontul factorilor afectivi, atitudinali și volitionali din societate, care implică, pe lângă mesaj, o formă, un stil, o modă în contextul și prin mijlocirea cărora se transmite mesajul. Din acest motiv am fost la un moment dat de părere, când am discutat conceptul „rezistenței prin cultură” sub regimul comunist din România, că aceasta s-a manifestat mai puțin la nivelul „textului”, al afirmațiilor propriu-zise, și mai mult în privința gustului public, a vestimentației, a preferințelor literare și muzicale, în hedonismul opus eticii oficiale a muncii, termenul „cultură” având mai curând accepțiunea sa antropologică, de raportare valorică și imaginar-simbolică la provocările vieții, cu trimitere

specifică la provocările politice și sociale. Muzica rock, de pildă, a influențat generația tânără într-o direcție nefavorabilă regimului prin cuvintele unor cântece, dar încă și mai mult prin aparițiile de inspirație occidentală ale interpreților, îmbrăcați în *blue jeans* ori în haine de piele, cu părul mai lung decât se admitea de obicei și comportându-se pe scenă în mod nonconformist, unii ar spune agitat sau zgomotos, în orice caz la antipodul formalismului rigid al spectacolelor omagiale sub egida festivalului Cântarea României, sau chiar al anumitor înregistrări televizate de muzică ușoară⁸. Adăugăm că distincția pe care am stabilit-o între lucrările sistemice și cele antisistemice este valabilă și pe terenul științelor, mai precis al științelor sociale, și privește atât concluziile, cât și conceptele și metodele folosite, în măsura în care ele corespund sau nu repertoriului teoretic agreat de sistem. (A se vedea cvasimonopolul exercitat de marxism în sistemul educațional și în cercetarea din România în timpul regimului comunist; un marxism „de stat” refractar inclusiv la adaptările din interiorul doctrinei înregistrate în Occident, cu atât mai mult la teoriile opuse, cum ar fi teoria utilității finale în economia politică). Aici nu ne oprim însă decât asupra producțiilor sistemice, respectiv antisistemice din literatură și artă, așadar asupra formulărilor

⁸ Florin Ochescu a consemnat această libertate de care se bucurau trupele rock în timpul concertelor, față de cenzura ce intervenea cu ocazia înregistrărilor la televiziune, radio sau pe disc. A se vedea Radu Lupașcu; *Interviuri rock*, Editura Blumenthal, 2012, p. 150-151.